

А. А. ВОЗНЮК. ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ПІДСТАВ ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПРАЦІВНИКАМИ МІЛІЦІЇ

Розглядаються окремі проблемні питання правових підстав застосування та використання вогнепальної зброї працівниками міліції, що передбачені у ст. 15 Закону України «Про міліцію».

Ключові слова: вогнепальна зброя, застосування вогнепальної зброї, використання вогнепальної зброї, працівник міліції.

Рассматриваются отдельные проблемные вопросы правовых оснований применения и использования огнестрельного оружия работниками милиции, которые предусмотрены в ст. 15 Закона Украины «О милиции».

Ключевые слова: огнестрельное оружие, применение огнестрельного оружия, использование огнестрельного оружия, работник милиции.

In the article some problem questions of legal grounds of fire-arms application and using by militiamen, which are specified in the article 15 of the Law of Ukraine «On militia», are examined.

Key words: fire-arms, fire-arms application, fire-arms using, militiaman.

Стаття 15 Закону України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 року № 565-XI (далі – Закону) разом з іншими статтями цього нормативно-правового акта впродовж майже двох десятиліть утворює правові підстави для застосування вогнепальної зброї працівниками міліції. За цей час зазнало суттєвих змін законодавство України, зокрема прийнято новий Кримінальний та Цивільний кодекси України (далі – КК та ЦК). Нині залишаються не вирішеними ряд проблемних питань, що виникають під час застосування зазначеної норми. Зважаючи на ці обставини, Закон в частині застосування вогнепальної зброї не в повній мірі відповідає чинному законодавству і потребам правозастосовчої діяльності. Фактично, зміст ст. 15 та 15¹ Закону визначають правомірність дій працівника міліції (від них залежить притягнення його до кримінальної відповідальності). Саме тому, вказані норми повинні бути вичерпні, зрозумілі та однозначні за змістом. Зазначене вище і обумовлює актуальність цієї роботи.

Грунтовний аналіз положень ст. 15 Закону дає підстави стверджувати про наявність в ній проблемних питань.

1. Назва статті «Застосування вогнепальної зброї» лише частково відображає її зміст. Безпосередній аналіз змісту статті дає підстави стверджувати, що у ній йдеться не лише про застосування, але й про використання вогнепальної зброї. Як справедливо зазначає В. І. Осадчий у назві третього розділу Закону, а також назвах статей 14 та 15 цього ж Закону поряд з терміном «застосування» необхідно вжити термін «використання»¹. Тому більш вдалою видається така назва статті – «Застосування та використання вогнепальної зброї».

Крім того, необхідно з'ясувати співвідношення термінів «застосування» та

© ВОЗНЮК Андрій Андрійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії проблем запобігання та розкриття тяжких злочинів навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ

«використання» вогнепальної зброї. «Застосовувати» означає використовувати що-небудь, запроваджувати в ужиток; пристосовувати до чого-небудь. «Застосовуватися» тлумачиться як використовуватися, вживатися з певною метою². Під терміном «використовувати» розуміють застосовувати, вживати що-небудь з користю, користуватися чимось³. Аналіз зазначених термінів дає підстави стверджувати, що вони вживаються як синонімічні і практично не відрізняються один від одного. Дослідження ж змісту ст. 15 Закону дозволяє зробити висновки про протилежне. Зокрема, В. І. Осадчий у цьому контексті зауважує, що паралельне вживання цих понять для описання підстав застосування вогнепальної зброї вказує на те, що кожен з цих термінів несе «своє» навантаження⁴. Відповідно до ст. 15 Закону працівники міліції мають право використовувати зброю для подання сигналу тривоги або виклику допомоги, для знешкодження тварини, яка загрожує життю і здоров'ю громадян або працівника міліції. Таким чином очевидним є те, що використання вогнепальної зброї полягає лише у проведенні з неї пострілів, оскільки неможливо подати сигнал тривоги, викликати допомогу чи знешкодити тварину лише оголенням зброї чи приведенням її у готовність. Крім того, використання вогнепальної зброї не передбачає її застосування по відношенню до людей. З цього приводу В. І. Осадчий зазначає, що в даному разі вогнепальна зброя спрямовується не проти особи правопорушника, а з іншою метою⁵.

На нашу думку, до випадків використання вогнепальної зброї доцільно додати п. 6 ч. 1 ст. 15 – «зупинку транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю громадян або працівника міліції». Якщо ж водій своїми діями здійснює напад на громадян (наїзд на пішоходів), то працівник міліції має право застосовувати вогнепальну зброю на підставі п. 1 ч. 1 ст. 15 Закону (для захисту громадян від нападу). Однак, зазначений пункт доцільно викласти в редакції запропонованій В. І. Осадчим – «Для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо внаслідок експлуатації цього транспорту виникла загроза для життя чи здоров'я громадян або працівників міліції»⁶.

До випадків використання вогнепальної зброї можна також віднести і попередження про намір застосувати вогнепальну зброю шляхом проведення попереджувального пострілу. Однак закріплювати останній у ст. 15 недоцільно, позаяк це зобов'язує працівника міліції перед застосуванням вогнепальної зброї проводити попереджувальний постріл. Крім того, у ст. 12 Закону вже закріплено положення, відповідно до якого застосуванням вогнепальної зброї повинно передувати попередження про намір її використання, якщо дозволяють обставини.

До попередження про застосування вогнепальної зброї відноситься її оголення та приведення у готовність. Оголення вогнепальної зброї полягає у витяганні її з кобури чи іншого місця, а приведення у готовність – у знятті запобіжника з положення запобігання, досилання патрона з магазину в патронник та постановці курка на бойовий звід.

На думку В. І. Осадчого, вживаючи термін «застосування вогнепальної зброї», законодавець мав на увазі, що вогнепальна зброя спрямовується безпосередньо проти особи, яка вчинила злочин⁷. Таким чином, застосування вогнепальної зброї полягає у проведенні пострілів в особу, яка вчинила (вчиняє) злочин.

2. У п. 1 ч. 1 ст. 15 Закону доцільно говорити про загрозу «життю або здоров'ю», а не «життю і здоров'ю», оскільки буквально тлумачення норми дає підстави стверджувати, що загроза лише життю чи загроза лише здоров'ю не дає

права застосовувати вогнепальну зброю. У п. 5 ч. 1 ст. 15 в словосполученні «життю і здоров'ю» сполучник «і» варто замінити на сполучник «або». Крім того, як відзначає В. І. Осадчий аналогічна ситуація й у випадку про знешкодження тварини, де вогнепальна зброя використовується, якщо виникає загроза життю і здоров'ю громадян або працівника міліції (ч. 3 ст. 15)⁸.

3. 31 вересня 2001 р. набрав чинності новий Кримінальний кодекс України, де вживається термін «заручники», а не «заложники», тому у п. 1 ч. 1 ст. 15 доцільно термін «заложники» замінити на «заручники».

4. У тексті ст. 15 використовуються терміни «захист від нападу» (п. 1 ч. 1 ст. 15) та «відбиття нападу» (п. 2 ч. 1 ст. 15). Отже, виникає ситуація, коли в одному випадку працівник міліції має право лише захищати від нападу, а в іншому лише його відбивати. Захист від нападу можливий до його початку або в процесі. У свою чергу, відбиття нападу можливе лише після його початку, тобто лише в процесі нападу. Тож зміст поняття «захист від нападу» є значно ширшим від поняття «відбиття нападу».

Таким чином, створюється конкуренція між п. 1 і п. 2 ч. 1 ст. 15 Закону, де п. 1 є загальним (застосовується у разі загрози життю або здоров'ю громадян, крім працівників міліції та членів їх сімей), а п. 2 – спеціальним (застосовується лише у разі загрози життю або здоров'ю працівників міліції та членів їх сімей). Стосовно осіб, які не є працівниками міліції чи членами їх сімей, працівник міліції може застосовувати вогнепальну зброю до початку нападу, тобто може запобігти злочину, що полягає в нападі. Якщо ж існує загроза життю або здоров'ю працівника міліції або членів його сім'ї, то право на застосування вогнепальної зброї він має лише після початку нападу, що позбавляє його можливості діяти на випередження. Тобто, працівник міліції має значно ширші повноваження щодо захисту осіб, які не є працівниками міліції та членами їх сімей у порівнянні з самозахистом, захистом членів своєї сім'ї та інших працівників міліції. Загалом же виникає алогічна ситуація, при якій особи, що потребують посиленого правового захисту, внаслідок виконання своїх службових обов'язків, отримують його в значно меншій мірі. Зокрема, п. 2 ч. 1 ст. 15 Закону порушує конституційний принцип рівності усіх громадян перед законом, оскільки передбачає кращі умови захисту цивільних осіб, ніж працівників міліції та членів їх сімей.

На нашу думку, п. 2 ч. 1 ст. 15 Закону необхідно виключити. У свою чергу, п. 1 ч. 1 ст. 15 доцільно викласти в такій редакції: «1) для самозахисту та захисту осіб від нападу, що загрожує їх життю або здоров'ю, а також звільнення заручників».

До осіб в даному випадку належать будь-які фізичні особи, в тому числі працівники міліції та члени їх сімей.

5. Щодо удосконалення положень п. 3 ч. 1 ст. 15 Закону В. І. Осадчий зазначає, що, беручи до уваги нові відносини господарювання, слід дозволити застосування вогнепальної зброї працівникам міліції для захисту чи звільнення приміщень інших фізичних чи юридичних осіб, та, зокрема, п. 3 ч. 1 ст. 15 Закону викласти у такій редакції «Для відбиття нападу на охоронювані об'єкти, конвої, жилі приміщення громадян, приміщення державних і громадських підприємств, установ і організацій, приміщення інших юридичних чи фізичних осіб, а також звільнення їх у разі захоплення»⁹. Зазначена пропозиція є доречною, однак можливий й інший варіант удосконалення вказаного положення. Так, пункт 3 ч. 1 ст. 15 містить вказівку на державні та громадські підприємства, установи,

організації. Проте підприємства, установи та організації не перебувають лише у двох формах власності. Крім того, у новому ЦК юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Юридичні особи також можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом.

Стосовно видів (форм) власності варто зазначити, що Конституція та ЦК виділяє приватну, державну, комунальну власність та власність українського народу. Ми вважаємо: для того, щоб не ускладнювати норми Закону, доцільно виключити вказівку на форми власності.

У свою чергу, словосполучення «жилі приміщення громадян, приміщення державних і громадських підприємств, установ і організацій» слід замінити на «приміщення фізичних і юридичних осіб».

Відтак, пункт 3 ч. 1 ст. 15 Закону варто розглядати у такій редакції: «3) для відбиття нападу на об'єкти, які знаходяться під охороною, конвої, приміщення фізичних і юридичних осіб, а також звільнення їх у разі захоплення».

6. У п. 4 ч. 1 ст. 15 визначено положення про затримання особи, яку застали при вчиненні тяжкого злочину і яка намагається втекти. В даному контексті виникає доцільне, на наш погляд, запитання стосовно дій працівника міліції у випадку вчинення особливо тяжкого злочину чи злочину середньої тяжкості. Адже, наприклад, згвалтування (ч. 1 ст. 152 КК) є злочином середньої тяжкості. З цього приводу В. І. Осадчий пропонує надати працівникам міліції право застосовувати вогнепальну зброю у випадку вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину¹⁰. На його думку, такими тяжкими (особливо тяжкими) злочинами, вчинення яких і подальша втеча з місця злочину служить підставою застосування вогнепальної зброї для затримання особи, є лише злочини, спрямовані проти основних благ людини: життя, здоров'я, волі, безпеки, статевої свободи, статевої недоторканості, які виступають основним або додатковим об'єктом злочину¹¹.

Під час застосування зброї важко говорити про злочин або ж про його кваліфікацію. Адже діяння може виглядати як злочин, проте в результаті неосудності чи недосягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, воно перетворюється на суспільно-небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною КК, що не є злочином. Іноді важко також з першого погляду, а, тим більше, в ситуації застосування зброї визначити ступінь тяжкості злочину.

Таким чином, в аналізованому випадку доцільно говорити насамперед про вчинення суспільно-небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК, що може бути віднесене до категорії тяжких або особливо тяжких злочинів.

7. У п. 4 ч. 1 ст. 15 вказується на те, що особу до якої можна застосовувати зброю застали при вчиненні злочину. Стосовно цього В. І. Осадчий зауважує: «Чому закон не дозволяє застосування вогнепальної зброї для затримання цієї ж особи в інший час, після вчинення злочину, в разі намагання втечі?»¹². Отже, словосполучення «застали при вчиненні» необхідно замінити на «вчинила».

8. Незрозумілою є воля законодавця у п. 5 ч.1 ст. 15 у такому положенні – «озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожує життю і здоров'ю працівника міліції». Від кого чи від чого власне виникає загроза, від особи чи від предметів? Очевидно правильно в даному випадку говорити про «інші предмети, що можуть завдати шкоди життю або здоров'ю особи».

9. Що означає скупчення людей у ч. 2 ст. 15? Чи можуть дві особи утворювати

скупчення? Крім того, під час утворення будь-якого скупчення завжди існує небезпека, при якій можуть постраждати сторонні особи. А враховуючи той факт, що працівники міліції озброєні переважно ПМ (пістолетом Макарова), вбивча сила кулі якого становить до 350 метрів, а також можливість рикошету кулі, у разі застосування вогнепальної зброї в межах населеного пункту завжди є загроза для життя або здоров'я сторонніх осіб.

10. Аналізуючи п. 5 ст. 15 Закону, який передбачає застосування вогнепальної зброї для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, виникає логічне запитання чи підпадають під дію цього пункту випадки затримання осіб, які здійснили втечу з місць позбавлення волі, адже цей злочин кваліфікують, як середньої тяжкості? Аналіз положень про затримання дає підстави стверджувати, що працівники міліції не мають права застосовувати вогнепальну зброю для затримання осіб, які вчинили напад небезпечний для життя чи здоров'я, якщо такий напад не становить собою тяжкий чи особливо тяжкий злочин.

11. У ст. 15 Закону практично в усіх положеннях іменники вживаються в множині, що може створити певні труднощі в правозастосовчій діяльності. Так, наприклад, у п. 1 ч. 1 ст. 15 Закону вказується на звільнення не *заручника*, а *заручників*. Тож при умові буквального тлумачення положення може виникнути запитання – Чи можна застосовувати вогнепальну зброю для звільнення лише одного заручника? Таким чином у ст. 15 Закону доцільно усунути зазначену помилку шляхом заміни в необхідних випадках іменників у формі множини на іменники у формі однини.

12. В. І. Осадчий вважає, що у ст. 15¹ Закону наведена ще одна, сьома підстава для застосування вогнепальної зброї. Адже при наявності спеціальної норми, де такі підстави зосереджені (ст. 15), цей підхід не є дієвим. Тому, на його погляд, існує потреба упорядкувати ст. 15¹ Закону шляхом доповнення п. 2 ч. 1 ст. 15 наданням права на застосування працівником міліції вогнепальної зброї у разі спроби особи заволодіти нею чи невиконання особою, яка затримується працівником міліції, вимоги не наближатися до нього, скоротивши визначену ним відстань. Статтю ж 15¹ він пропонує виключити¹³. Ми вважаємо, що з такою позицією важко погодитись, оскільки спроба особи заволодіти вогнепальною зброєю може бути різною за характером і ступенем суспільної небезпеки. Наприклад, абсолютно не доцільним є застосування вогнепальної зброї до особи, яка намагалася вкрати вогнепальну зброю. Однак, правомірним може бути застосування вогнепальної зброї до особи, яка нападає з метою заволодіння нею. Крім того, порушення вимоги працівника міліції не наближатися до нього також не завжди повинно слугувати підставою для застосування вогнепальної зброї. Насамперед, порушення вимог працівника міліції про наближення є підставою для застосування вогнепальної зброї лише під час затримання злочинців чи правопорушників або осіб, яких працівник міліції запідозрив у вчиненні злочинів чи правопорушень, а також при перевірці документів у підозрілих осіб. В інших випадках питання про доцільність застосування вогнепальної зброї є досить спірним.

13. У досліджуваній нормі поняття «громадян», на наш погляд, слід замінити на «осіб», оскільки в нормативно-правових актах вони мають різне значення. Під «особами» розуміють як громадян певної держави, так і осіб без громадянства та осіб з подвійним громадянством, тобто поняття «особи» є значно ширшим за змістом, а тому саме це поняття необхідно застосовувати у ст. 15 Закону.

На підставі вищевикладеного ст. 15 Закону доцільно викласти в такій редакції:
«*Стаття 15. Застосування та використання вогнепальної зброї*

Працівник міліції як крайній захід має право застосовувати вогнепальну зброю у таких випадках: 1) для самозахисту та захисту особи від нападу, що загрожує її життю або здоров'ю, а також звільнення заручника; 2) для відбиття нападу на об'єкт, який знаходиться під охороною, конвой, приміщення фізичної чи юридичної особи, а також звільнення їх у разі захоплення; 3) для затримання особи: яка вчинила напад небезпечний для життя чи здоров'я; яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною Кримінального кодексу України, що може бути віднесене до категорії тяжких або особливо тяжких злочинів; яка чинить збройний опір; яка погрожує застосуванням зброї чи інших предметів, що можуть завдати шкоди життю або здоров'ю людей; яка намагається втекти з місця позбавлення волі або з-під варти.

Працівник міліції має право використовувати вогнепальну зброю для: 1) попередження про намір її використання; 2) подання сигналу тривоги; 3) виклику допомоги; 4) знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю особи або працівника міліції; 5) зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо внаслідок експлуатації цього транспорту виникла загроза для життя чи здоров'я особи або працівника міліції.

Забороняється застосовувати і використовувати вогнепальну зброю при значному скупченні осіб, якщо у зв'язку з цим можуть постраждати сторонні особи».

Пропозиції, сформульовані в результаті дослідження, не вирішують проблеми правових підстав застосування вогнепальної зброї, а є лише спробою їх удосконалити. У подальших розробках доцільно спрямувати зусилля на створення єдиного науково-обґрунтованого тлумачення вказаної норми, яке на наш погляд необхідно закріпити в примітці до ст. 15 Закону або ж в окремому нормативно-правовому акті.

Лише такий підхід сприятиме забезпеченню громадян від необґрунтованого, недоцільного чи протиправного застосування вогнепальної зброї з боку працівників міліції, й зокрема створить ефективні підстави для захисту працівниками міліції інтересів особи, суспільства і держави від протиправних посягань.

1. *Осадчий В.І.* Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: Дис. ... доктора юрид. наук. – К., 2004. – С. 335. **2.** *Великий* тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с. **3.** Там само. **4.** *Осадчий В.І.* Цит. праця. – С. 329-330. **5.** Там само. – С. 330. **6.** Там само. – С. 338. **7.** Там само. – С. 329-330. **8.** Там само. – С. 326-327. **9.** Там само. – С. 335-336. **10.** Там само. – С. 365. **11.** Там само. – С. 296. **12.** Там само. – С. 336. **13.** Там само. – С. 339.